

**Milica Smajević Roljić**

*STANDARDNI NARATIV RANE MODERNE FILOZOFIJE:  
GLAVNI NEDOSTACI I KANTOV UTICAJ*

*APSTRAKT: Tokom dvadesetog veka na engleskom govornom području uspostavljen je standardni narativ rane moderne filozofije prema kome se svi autori ovog perioda dele u dve škole mišljenja: racionalističku i empirističku. Glavni cilj postavljen u ovom tekstu jeste da se ispitivanjem centralnih odlika ovog narativa pokaže njegova nepotpunost i neadekvatnost u prikazivanju filozofskih odnosa koji su postojali među figurama sedamnaestog i osamnaestog veka. Videćemo da su u poslednjih nekoliko decenija iznete ubedljive kritike ove teorije, kojima se predočavaju njeni glavni nedostaci. Drugi cilj ovog rada jeste da se, analizom tekstova Imanuela Kanta, pokaže da on nije odgovoran za stvaranje i širenje ovog narativa, iako se u sekundarnoj literaturi često ističe suprotno.*

*KLJUČNE REČI: standardna teorija, empirizam, racionalizam, epistemologija, istorija filozofije.*

Period rane moderne filozofije (1600-1750) obeležio je razvoj dve suprotstavljene struje mišljenja: racionalističke, čiji su glavni predstavnici Dekart (René Descartes), Spinoza (Baruch Spinoza) i Lajbnic (G.W. Leibniz) i empirističke, kojoj pripadaju Lok (John Locke), Barkli (George Berkeley) i Hjum (David Hume). Spor između predstavnika ova dva filozofska pravca zasniva se na izostanku saglasnosti o glavnom izvoru znanja. Dok empiristi tvrde da su iskustvo i čulno opažanje u osnovi našeg znanja o svetu, racionalisti smatraju da posedujemo neempirijske pojmove i *a priori* znanje, čime stavljaju razum u središte saznanog procesa. Smatra se da se doba rane moderne filozofije završilo Kantovom (Immanuel Kant) sintezom racionalističkih i empirističkih stavova, koja se ogleda u njegovoj kritičkoj filozofiji.

Ovakav način predstavljanja filozofije sedamnaestog i prve polovine osamnaestog veka bio je široko rasprostranjen i prihvaćen u akademskim filozofskim krugovima engleskog govornog područja tokom dvadesetog veka (Vanzo 2016: 253), što se

najbolje može videti u poznatim istorijama filozofije iz tog perioda.<sup>1</sup> Uobičajeno je bilo da se razvoj filozofskih ideja prikazuje kroz rivalitet suprotstavljenih škola mišljenja – kontinentalnog racionalizma i britanskog empirizma, kao i da se naglašava epistemološki aspekt ove distinkcije, odnosno pozivanje na problem porekla znanja (Koplston 1995: 24).

Primarni cilj ovog teksta je da pokaže da ovaj rasprostranjeni okvir za prezentovanje rane moderne filozofije, koji se u literaturi naziva standardnom teorijom (Loeb 1981: 26) i standardnim narativom (Vanzo 2013: 53), ne pruža adekvatan i potpun prikaz filozofskih odnosa koji su postojali među figurama sedamnaestog i osamnaestog veka. U poslednjih nekoliko decenija autori poput Loeba (Louis Loeb), Nortona (David Fate Norton) i Vanca (Alberto Vanzo) izneli su oštre i konkretne kritike standardne teorije, ukazujući na njene brojne nedostatke.<sup>2</sup> Nadovezujući se na ovu liniju argumentacije, tvrdićemo da standardni narativ predstavlja samo jedan od mogućih načina tumačenja rane moderne filozofije i to veoma manjkav. Glavni nedostaci ovog narativa su: 1) zanemarivanje značajnih figura ranog modernog perioda; 2) težnja za klasifikovanjem svih autora ovog razdoblja bilo u grupu empirista, bilo u grupu racionalista; 3) davanje prednosti epistemološkim pitanjima čime se umanjuje značaj napretka koji su filozofi ostvarili u oblasti etike, političke filozofije i estetike. Analizi problema standardne teorije biće posvećeno prvo poglavlje teksta.

Drugi cilj postavljen u ovom radu jeste da se ispita da li je, i u kojoj meri, Kant odgovoran za stvaranje i širenje standardnog narativa rane moderne filozofije. Pokušaćemo da utvrdimo da li on u svojim delima, pre svega u *Kritici čistog uma*, pravi jasnu podelu filozofa sedamnaestog i osamnaestog veka na racionaliste i empiriste, kao i da li uvodi još neke značajne distinkcije. Videćemo da on svrstava Lajbnica među racionaliste, a Loka i Hjuma među empiriste, kao i da interpretira neke od njihovih ideja u svetlu epistemoloških pozicija koje im pripisuje. Ipak, on ostale filozofe ranog modernog perioda ne tumači u skladu sa standardnom teorijom, što nas navodi na zaključak da on nije tvorac standardnog narativa. Drugo poglavlje teksta biće posvećeno ovim razmatranjima.

---

1 Ovde se misli na sledeće poznate prikaze istorije filozofije: Frederik Koplston, *Istorija filozofije od Dekarta do Lajbnica* (Beograd: BIGZ, 1995), tom 4; *Routledge History of Philosophy*, eds. G.H.R. Parkinson and S.G. Shanker (London: Routledge, 1993-99), vols. 4-6; Bertrand Russell, *A History of Western Philosophy* (New York: Simon and Schuster, 1945).

2 Pogledati više u Louis Loeb, *From Descartes to Hume Continental Metaphysics and the Development of Modern Philosophy* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1981); David Fate Norton, „The Myth of British Empiricism“, *History of European Ideas* 1: 331-44, 1981; Alberto Vanzo, „Empiricism and Rationalism in Nineteenth-Century Histories of Philosophy“, *Journal of the History of Ideas* 77 (2): 253-282, 2016.

## Standardni narativ – kritika tri glavne odlike

Prema Luisu Loebu, tri centralne odlike standardne teorije su sledeće:

1. Dekart, Spinoza, Lajbnic, Lok, Barkli i Hjum predstavljaju glavne mislioce rane moderne filozofije (Loeb 1981: 13).
2. Ovih šest filozofa pripadaju dvema suprotstavljenim strujama mišljenja – kontinentalnom racionalizmu i britanskom empirizmu (Loeb 1981: 13).
3. U okviru obe filozofske škole postoji kontinuirani razvoj osnovnih epistemoloških principa (Loeb 1981: 14).

Privrženost navedenim odlikama primetna je u Raselovoj (Bertrand Russell) i Koplstonovoj (Frederick Copleston) istoriji filozofije, koje predstavljaju najčitanije prikaze rane moderne filozofije. U svojoj uticajnoj studiji posvećenoj detaljnoj kritici standardne teorije, Loeb tvrdi da ne postoji opravdanje za prihvatanje nijednog od njenih bazičnih elemenata, te da je zato ovu teoriju potrebno odbaciti u celosti (Loeb, 1981: 25).

1. Iako šest pomenutih filozofa nesumnjivo predstavljaju istaknute figure modernog perioda, to ne znači da je opravdano zanemariti ostale njihove savremenike koji su u velikoj meri doprineli razvoju sedamnaestovekovne i osamnaestovekovne zapadne filozofije. Ovde se misli pre svega na Bekona (Francis Bacon), Gasendija (Pierre Gassendi), Paskala (Blaise Pascal), Malbranša (Nicolas Malebranche) i Hobsa (Thomas Hobbes). Ukoliko pogledamo sadržaj Raselove i Koplstonove istorije filozofije, uviđamo da je ovim filozofima posvećeno malo ili nimalo pažnje. Ovo bi se možda moglo opravdati tvrdnjom da su navedeni mislioci bili manje plodonosni od čuvene „šestorke“ i da je to osnovni razlog njihovog stavljanja u drugi plan. Međutim, detaljnija analiza njihovih dela pokazuje suprotno.

Iako se obično ističe da je Lok osnivač modernog empirizma (Russell 1945: 609 i Koplston 1995: 33), u savremenoj sekundarnoj literaturi sve češće se iznose argumenti u prilog tvrdnji da je to zapravo bio Gasendi (Norton 1981: 334). Popkin (Richard Popkin) navodi da je Gasendi smatrao da je jedini izvor našeg znanja o svetu čulno iskustvo i da ne možemo da dođemo do apsolutnog i neupitnog znanja, jer zaključivanje na osnovu iskustva ne može da nas dovede do univerzalnih istina (Popkin 1967: 269). U svojoj temeljnoj studiji posvećenoj Gasendijevom filozofskom opusu, Antonia LoLordo (Antonia LoLordo) naglašava da je on tvrdio da sve ideje potiču iz čula, te da stoga nema urođenih ideja, već samo „urođene sposobnosti saznanja“ uz pomoć koje dolazimo do ideja putem čula (LoLordo 2007: 83). Iako se ove osnovne teze empirizma mogu pronaći i u Lokovim, Barklijevim i Hjumovim delima, Gasendi ih je pre njih eksplicitno izrazio, zbog čega smatramo da obuhvatnije proučavanje njegovih dela zaslužuje svoje mesto kako u sekundarnoj literaturi, tako i u udžbenicima posvećenim modernoj filozofiji i nastavnim programima na fakultetima.

Tomas Hobs je još jedan autor kome i Rasel i Koplston pružaju znatno manje prostora nego čuvenoj „šestorki“. Jedan od mogućih razloga za stavljanje Hobsovog dela u drugi plan jeste činjenica da je njega izuzetno teško odrediti kao racionalistu ili kao empiristu (Russell 1945: 546 i Koplston 1995: 33). On je smatrao da saznanje spoljašnjeg sveta počinje čulnim iskustvom, ali je istovremeno bio veliki poštovalac matematičkog metoda u čemu se ogleda Galilejev uticaj. Usled težnje za sistematičnim prikazom rane moderne filozofije, Koplston odlučuje da Hobsa okarakterise kao pripadnika empirističke škole mišljenja, ali to čini uz izvesne ograde (vidi: Koplston 1995: 33). Drugi potencijalni razlog za previđanje značaja Hobsovog učenja jeste činjenica da je njegovo najpoznatije delo, *Levijatan*, posvećeno političkoj filozofiji, a ne epistemologiji, koja predstavlja filozofsku disciplinu kojoj je pružen apsolutni primat u prikazima istorije filozofije. Jedna od najinovativnijih sedamnaestovekovnih političkih teorija bila je moderna teorija prirodnog zakona, čiji su osnivači bili Grocius (Hugo Grotius) i Hobs. Iako je do sedamnaestog veka već imala dugu i kompleksnu istoriju, u ovom periodu teorija prirodnog zakona dobija potpuno novi oblik (Smajević 2014: 470). Hobs tvrdi da je takozvani „rat svih protiv svijeta“ centralni problem koji treba rešiti i zato kao osnovni princip svoje teorije prirodnog zakona postavlja težnju miru i njegovom očuvanju (Hobs 1991: 140). Mir je moguće postići i održati samo ukoliko svi ljudi pristanu da se podrede zajedničkom političkom autoritetu koji će ujediniti njihove volje i svesti ih na jednu opštu i zajedničku volju (Hobs 1991: 179). Prema Hobsovom mišljenju, poznavanje i poštovanje zakona koji proističu iz ujedinjene volje u srži je istinske praktične filozofije. Ova Hobsova teorija imala je ogroman uticaj na dalji razvoj političke filozofije, a članci posvećeni njenoj analizi i razumevanju pišu se i objavljuju i danas što govori o njenoj aktuelnosti.

Ovaj kratak osvrt na značaj Gasendijevog i Hobsovog filozofskog opusa nema za cilj da umanjí vrednost mislilaca poput Loka ili Dekarta, koji s pravom zauzimaju istaknuto mesto u prikazima rane moderne filozofije. Namera je da se čitaocu skrene pažnja na nepotpunost standardnog narativa u okviru koga Gasendi, Hobs, ali i drugi ranije pomenuti autori ne dobijaju prostor koji im pripada. Svaki pregled istorije filozofije koji pretenduje na to da bude sveobuhvatan mora da sadrži analizu dela relevantnih mislilaca, kao i prikaz njihovih uzajamnih odnosa. Standardna teorija ne ispunjava ovaj zadatak i zato je potrebno izmeniti je i proširiti.

2. Koplston eksplicitno prihvata drugu komponentu standardne teorije kada navodi da je „podela prekantovske moderne filozofije na dve glavne struje uobičajena“ (Koplston 1995: 23) i da je on usvaja. Na ovom mestu ne nudi se detaljnije obrazloženje prihvatanja ove klasifikacije. Međutim, kratko podsećanje na društveno-istorijski kontekst, a posebno na ubrzan razvoj nauke u ovom periodu, čini podelu na racionalističku i empirističku struju jasnijom. Naučna revolucija, pod kojom podrazumevamo Kopernikov i Keplerov razvoj astronomije, Njutnov razvoj fizike i Njutnov i Lajbnicov razvoj

matematičke analize, bila je od velikog značaja za dalje oblikovanje filozofije (Smajević 2014: 468).

Matematički model rezonovanja koji se odlikuje deduktivnim zaključivanjem, preciznošću i izvesnošću, postao je uzor mnogim filozofima (Dekart, Spinoza, Lajbnic) koji su stremili da u osnovne principe svojih učenja ugrade barem deo objektivnosti prirodnih nauka. Smatralo se da bi na ovaj način filozofija mogla da postane „nauka u najpunijem smislu te reči“ (Koplston 1995: 25). Nova filozofija bi, po uzoru na prirodne nauke, težila univerzalnim istinama do kojih se može doći jedino dedukcijama iz samoočiglednih principa (Smajević 2014: 468). Ipak, naučnu revoluciju je pored deduktivnog metoda karakterisalo još nešto. Naime, značaj empirijskog istraživanja, eksperimentalne metode, testiranja hipoteza i prikupljanja empirijskih podataka postajao je sve veći. Videlo se da razvoj nauke ne zavisi samo od primene matematičkog modela zaključivanja, već i od oslanjanja na iskustvo i opažljive činjenice. Ova tendencija jasno se odrazila i na filozofe poput Loka, Barklija i Hjuma, koji su težili da zasnuju svoje sisteme na opažanju i neposrednom iskustvu.

Problem standardne teorije leži u tome što tendencija nauke, a zatim i filozofije, da se razvija u dva pravca nije dovoljna za pravljenje eksplicitne podele rane moderne filozofije na racionalističku i empirističku struju. Ovo priznaje i sam Koplston koji prihvata ovu distinkciju (Koplston 1995: 23). Pozivanje na upotrebu vlastitog razuma i oslanjanje na samoočigledne principe s jedne, i davanje primata čulnom opažanju s druge strane, ne može da predstavlja demarkacionu liniju između dve škole mišljenja jer su ova određenja suviše opšta. Izvesno je da bi i filozofi poput Loka i Hjuma ili čak i srednjovekovnih metafizičara tvrdili da se njihove doktrine zasnivaju na razumskim i samoočiglednim načelima. „Ako želimo da termin ‘racionalizam’ upotrebimo da bismo razgraničili vodeće kontinentalne sisteme XVII i XVIII veka od britanskog empirizma, moramo mu dati neko drugo značenje. Možda je to najlakše učiniti ako se on poveže sa problemom izvora saznanja“ (Koplston 1995: 24).

Iz ovog kratkog Koplstonovog citata jasno vidimo da se standardni narativ rane moderne filozofije zasniva na epistemološkoj distinkciji. Tvrdi se da jedna grupa filozofa smatra da do znanja dolazimo oslanjanjem na razum i deduktivno zaključivanje, dok druga grupa polazi od pretpostavke da su iskustvo i čulno opažanje u osnovi našeg znanja o svetu. „Racionalizam“ i „empirizam“ su epistemološke odrednice. Ovde je problematično to što je podela celokupne rane moderne filozofije zasnovana na epistemološkim razlikama i na pitanjima koja se tiču prirode, porekla, strukture i obima znanja (Loeb 1981: 25). Na ovaj način se etika, politička filozofija i estetika neopravdano marginalizuju i podređuju epistemologiji (Haakonssen 2004: 102); autori čije doktrine sadrže i racionalističke i empirističke elemente svrstavaju se samo u jedan od tabora; zanemaruju se sličnosti između takozvanih empirista poput Loka i takozvanih racionalista poput Dekarta (Vanzo 2016: 254).

Poređenje Dekartove i Lokove epistemološke pozicije dobar je pokazatelj značajnih sličnosti koje postoje između stanovišta dvojice autora koji zvanično pripadaju suprotstavljenim strujama mišljenja. Centralne odlike Dekartove epistemologije, zbog kojih je on okarakterisan kao racionalista, tiču se prevashodno njegovog učenja o standardima i izvoru znanja. Prema Dekartovom mišljenju, da bi se ubrajala u znanje, istinita verovanja moraju da ispune dva glavna uslova: izvesnost i nesumnjivost. U *Pravilima za usmeravanje duha* Dekart tvrdi da se „treba baviti samo onim predmetima o kojima naš duh može doći do sigurne i nesumnjive spoznaje“ (RDM II). Kada je reč o izvorima znanja, Dekart razlikuje intuiciju i dedukciju:

*„Što se tiče predmeta koje nameravamo da izučavamo, treba istraživati ne ono što su o tome drugi mislili, ili što sami pretpostavljamo, već ono što možemo jasno i razgovetno da sagledamo, ili da pomoću pouzdane dedukcije utvrdimo; na drugi način se, uistinu, ne dolazi do naučne spoznaje.“* (RDM III)

Dekart je smatrao da istine koje saznajemo putem intuicije nije potrebno potkrepiti dodatnim argumentima, dok su istine koje saznajemo putem dedukcije demonstrativne i iziskuju dokazivanje (RDM III i RDM XI). Druga važna razlika između ova dva izvora znanja leži u činjenici da putem intuicije istinu saznajemo „u jednom trenutku, a ne postupno“ (RDM XI), dok je saznanje putem dedukcije sukcesivno.

Oštre razlike koje se unutar standardnog narativa povlače između Dekartove i Lokove epistemologije navode nas na pretpostavku da postoji značajno neslaganje između ove dvojice mislilaca kada je reč o shvatanju problema znanja. Međutim, ispostavlja se da ovo nije slučaj. U svom *Ogledu o ljudskom razumu* Lok izjednačava znanje sa „izvesnošću u pogledu istinitosti nekog iskaza“ (Ogled iv.vi.3) čime, kao i Dekart, postavlja izvesnost kao uslov za znanje. Nešto kasnije u istoj knjizi Lok nudi objašnjenje termina „izvesnost“ i određuje ga kao nepostojanje „latentnih neotkrivenih dokaza koji bi izvitoperili naše znanje ili ga doveli u sumnju“ (Ogled iv.xvi.3).

Sličnosti između Dekartove i Lokove pozicije ne iscrpljuju se na ovom mestu. Pored čulnog znanja putem koga dobijamo informacije o postojanju materijalnih objekata (Ogled iv.ii.14), Lok navodi intuiciju i dedukciju kao glavne izvore znanja (Ogled iv.ii.1-13). On ističe da su „istine koje saznajemo putem intuicije samoočigledne“ (Ogled iv.vii.1-7) i da ih saznajemo odjednom (Ogled iv.ii.2), dok je proces saznanja putem demonstracije uvek postepen (Ogled iv.ii.7).

Nezanemarljiva podudarnost između Dekartovog i Lokovog određenja standarda i izvora znanja navela je Luisa Loeba da tvrdi da je, uzimajući sve u obzir, Loka ispravnije okarakterisati kao racionalistu nego kao empiristu (Loeb 1981: 58). Za svrhe ovog rada nije potrebno da iznosimo ovako jaku tvrdnju. Dovoljno je da zaključimo da standardni narativ rane moderne filozofije nije adekvatan jer su u delima barem nekih od autora ovog perioda prisutni elementi kako racionalističkog, tako i empirističkog učenja, što striktnu poddelu na dve struje čini neprimerenom. Cilj naglašavanja sličnosti između

Dekartove i Lokove pozicije nije zanemarivanje empirističkog aspekta Lokove filozofije koji je neupitan, nego ukazivanje na racionalističku crtu koja se često izostavlja iz prikaza njegove filozofije, a koja ukazuje na nesumnjiv Dekartov uticaj.

3. Ne samo da se racionalizam i empirizam navode kao dve glavne filozofske škole ranog modernog perioda, nego se takođe smatra da u okviru svake od njih postoji kontinuiran dijalektički razvoj osnovnih epistemoloških principa. Veruje se da svaki naredni filozof pravi značajan napredak u odnosu na svoje prethodnike. Spinozina dvoaspektna teorija i Lajbnicova prestabilirana harmonija tumače se kao uzastopni pokušaji da se unutar racionalističkog tabora reši problem odnosa duha i tela koji se pojavljuje kod Dekarta (vidi: Loeb 1981: 26). U okviru empirističke struje tvrdi se da Barkli odbacuje Lokovo prihvatanje materijalne supstance, dok Hjum odbacuje Barklijevo postuliranje duhovne supstance (Loeb 1981: 26).

Mana ovakvog tumačenja je što se s jedne strane preneglašava međusobni uticaj pripadnika iste struje, dok se s druge strane zapostavljaju uzajamni filozofski odnosi predstavnika različitih škola, kao što smo videli da je slučaj sa Dekartom i Lokom. Popkin je 1959. godine objavio članak u kome ispituje da li je Hjum ikada čitao Barklijeva dela i da li je preuzeo neka njegova stanovišta (Popkin 1959: 533-45). Izražavajući ozbiljnu sumnju u potvrđan odgovor na ova pitanja, Popkin ističe da je u Hjumovim tekstovima Barklijev uticaj gotovo neprimetan. U Hjumovim objavljenim delima nalazimo svega tri mesta na kojima se pominje Barkli (vidi: Popkin 1959: 536), što je iznenađujuće malo ako imamo na umu tvrdnju da su ovo, pored Loka, dve najistaknutije figure modernog empirizma i da je Hjum označen kao direktni nastavljac Barklijevih ideja. U *Raspravi o ljudskoj prirodi* Hjum ističe da je Barklijeva kritika teorije apstraktnih ideja „jedno od najvećih i najdragocenijih otkrića koje je poslednjih godina načinjeno“ (Hjum 1983: 28), dok u *Istraživanju o ljudskom razumu* navodi da je argumentacija koja se tiče apstraktnih ideja preuzeta od Barklija (Hjum 1988: 199). Popkin tvrdi da je Hjum mogao da se upozna sa ovim osnovama Barklijevog učenja čitajući druge autore, a ne samog Barklija. Nakon kraće analize Hjumovih tekstova, Popkin zaključuje da je tradicionalno tumačenje Hjuma kao Barklijevog naslednika neadekvatno jer on verovatno nikada nije ni bio u dodiru sa Barklijevim radovima, a sasvim izvesno nije upotrebljavao njegovu terminologiju niti je referirao na njegova dela. (Popkin 1959: 545). Hjum nigde nije istakao da svoju filozofiju posmatra kao nastavak i razradu ideja njegovih prethodnika – Loka i Barklija.

Možda bi uverenje da Hjum nije bio u direktnom kontaktu sa Barklijevim delima postalo opšteprihvaćeno da 1963. godine nije objavljeno jedno od Hjumovih pisama<sup>3</sup>

3 Ovo pismo je objavljeno u Tadeusz Kozanecki, „Dawida Hume’s nieznan listy w zbiorach Muzeum Czartoryskich-Polska“, *Archiwum Historii filozofii i Myśli Społecznej* 9, 127-41, 1963., dok se verzija pisma na engleskom jeziku može pronaći u Richard Popkin, „So, Hume Did Read Berkeley“, *Journal of Philosophy* 61, 773-778, 1964.

koje ukazuje na to da je on ipak čitao Barklijevu *Raspravu o principima ljudskog saznanja*, ali da je takođe bio pod velikim uticajem Malbransa (Nicolas Malebranche) i Bejla (Pierre Bayle), francuskih filozofa koji nisu bili pripadnici empirističke škole mišljenja. U svetlu novih informacija, Popkin je godinu dana kasnije objavio još jedan kratak članak posvećen Barklijevom uticaju na Hjuma, u kome naglašava da nova saznanja ne menjaju činjenicu da se u Hjumovim tekstovima ne ogleda jasan Barklijev uticaj, te da je za formiranje obuhvatne i precizne slike o njegovoj filozofiji potrebno uvažiti upliv mišljenja drugih autora poput Malbransa, Bejla, ali i Dekarta (Popkin 1964: 778). Norton tvrdi da su pomenuti autori uticali na razvoj Hjumovih ideja o prostoru i vremenu, kao i na njegovu kritiku razlike između primarnih i sekundarnih kvaliteta (Norton 1981: 338).

Kada je reč o samom Barkliju, prema jednoj od danas dominantnih linija interpretacije, njega je ispravnije okarakterisati kao kontinentalnu figuru na koju su Dekartova i Malbransova misao izvršile presudan uticaj, nego kao direktnog nastavljača Lokovih empirijskih načela (Loeb 1981: 33-34).<sup>4</sup> Barklija su njegovi savremenici često posmatrali kao Malbransovog učenika (Norton 1981: 336), a iscrpna analiza odnosa ove dvojice filozofa može se pronaći već u Luceovoj (A.A. Luce) studiji iz 1934. godine gde on ističe da mera u kojoj je Barkli nasledio neke od Malbransovih ideja za njega predstavlja „neočekivano otkriće“ (Luce 1934).

Kada pokušamo da razumemo Hjumovu i Barklijevu misao u širem kontekstu, odnosno, bez uspostavljanja direktne veze sa empirističkom tradicijom, uviđamo da one dobijaju na individualnosti i punoći. Ukoliko Hjum nije samo Lokov i Barklijev naslednik i figura sa kojom se završava britanski empirizam, i ako Barklija ne posmatramo samo kao autora koji je pripremio teren za razvoj Hjumove misli, otvara se prostor za uviđanje njihovih originalnih filozofskih uvida koji izlaze iz okvira standardne teorije. Prenaglašavanje međusobnog uticaja pripadnika empirističke struje mišljenja znatno otežava ispravno razumevanje njihovih doktrina. Ispitivanje odnosa između Barklija i Hjuma pokazuje nam da među pripadnicima britanskog empirizma ne postoje očigledni i neraskidivi uticaji, kao što bi se moglo zaključiti na osnovu standardnog narativa.

Na osnovu svega do sada navedenog, zaključujemo da je prva odlika standardne teorije najmanje problematična, dok se drugoj i trećoj mogu uputiti ozbiljni prigovori. Premda zapostavljanje značajnih figura ranog modernog perioda nije zanemarljiv nedostatak standardnog narativa, on se u budućnosti može korigovati, te stoga ne iziskuje odbacivanje čitavog narativa, već samo njegovu dopunu. Međutim, druga i treća odlika suočavaju se sa supstantivnim prigovorima jer pružaju pogrešan prikaz razvoja filozofije u sedamnaestom i osamnaestom veku.

4 O razlozima zbog kojih je Barklija prikladnije svrstati u racionalistički nego u empiristički tabor pogledati više u: Harry Bracken, *Berkeley* (London: Palgrave Macmillan, 1974).



Glavne nedostatke standardnog narativa možemo, dakle, svrstati u dve grupe, odnosno, možemo tvrditi da su u istorijama filozofije posvećenim ranom modernom periodu prisutne barem dve predrasude ili sklonosti koje je potrebno iskoreniti (Vanzo 2013: 53): epistemološka (epistemological bias) i klasifikatorska (classificatory bias). U srži prve predrasude nalazi se već pomenuta tendencija da se razdoblje moderne filozofije predstavlja kao period sukoba između „rivalskih i međusobno isključivih epistemologija“ (Haakonssen 2006: 6), što je dovelo do toga da se celokupan filozofski razvoj sedamnaestog i osamnaestog veka posmatra kroz epistemološku distinkciju empirizam-racionalizam. Druga sklonost ogleđa se u težnji istoričara filozofije da sve misliće ranog modernog doba rasporede bilo u tabor racionalista, bilo u tabor empirista, koliko god to nekada bilo neadekvatno.

Uslud brojnih manjkavosti standardne teorije, od kojih smo najznačajnije naveli, ona danas ima sve manje pristalica, pogotovo među istaknutim istoričarima filozofije. Međutim, Loeb smatra da se i dalje ulažu naponi da se ona očuva uz neophodne izmene i dopune (Loeb 1981: 14). To nije iznenađujuće ako imamo na umu da je gotovo svako od nas tokom studija filozofije usvojio ovakvo tumačenje moderne filozofije kao ispravno. Standardni narativ je ukorenjen u većinu fakultetskih programa i udžbenika iz istorije filozofije. Takođe, retko kada smo u istoriji filozofije imali tako jasno izraženu tezu, antitezu i sintezu u vidu racionalizma, empirizma i nemačkog idealizma (Norton 1981: 331), što otežava odbacivanje standardne teorije. Izgleda da čak i ozbiljni nedostaci ne dovode do napuštanja nekog narativa ukoliko nije ponuđen alternativni prikaz koji bi zamenio postojeći. Lakše je modifikovati aktuelnu teoriju nego je u potpunosti odbaciti, pa je tako prihvatljivije tvrditi da u Lokovom učenju ima racionalističkih elemenata nego usvojiti stanovište da on nije osnivač britanskog empirizma. Iako standardna teorija omogućava pružanje jednostavnog i sistematičnog prikaza rane moderne filozofije, što je možda i njena glavna prednost, ona nam u isto vreme uskraćuje širi pogled na obim i raznolikost filozofskih odnosa koji su postojali u ovom razdoblju. Iz ovog razloga smatramo da je neophodno uneti radikalne izmene u način na koji se istorija filozofije piše, predaje i prenosi narednim generacijama.

### **Da li je Kant odgovoran za stvaranje i širenje standardnog narativa rane moderne filozofije?**

Uprkos brojnim nedostacima i kritikama upućenim u prethodnih nekoliko decenija, standardni narativ i dalje ima neprikosnoveni primat u udžbenicima iz istorije filozofije i fakultetskim silabusima, a može se reći i da predstavlja jednu od zajedničkih pretpostavki čitave anglofone akademske zajednice (Vanzo 2016: 254). Ovo je navelo mnoge kritičare da se zapitaju kako je jedna teorija, koja sadrži očigledne propuste, postala opšteprihvaćena. Najčešći odgovor na ovu nedoumicu je da je

najverovatnije neko od uticajnih filozofa devetnaestog veka bio pristalica standardnog narativa, a da su njegovi sledbenici kasnije prihvatili i proširili njegovo učenje (vidi Loeb 1981: 30 i Vanzo 2016: 254). Kao kandidati za tvorce standardne teorije uglavnom se navode Tomas Rid (Thomas Reid) (Norton 1981: 331-332), Kant i njegovi učenici (Vanzo 2013: 53 i Vanzo 2016: 255) i Hegelov idealizam u Nemačkoj (Loeb 1981: 30). U narednim redovima pokušaćemo da odgovorimo na pitanje da li je, i u kojoj meri, Kant odgovoran za stvaranje i širenje standardnog narativa rane moderne filozofije.<sup>5</sup>

Kantova sinteza empirizma i racionalizma često se smatra jednim od njegovih najvećih doprinosa filozofiji. Tvrdi se da je on prvi autor koji je ustanovio ograničenja ovih filozofskih pravaca, za koja je pokazao da se mogu prevazići jedino usvajanjem njegove doktrine transcendentnog idealizma. Kant upotrebljava termine „empirizam“ i „racionalizam“ u svojim prikazima antičke i moderne filozofije (A855/B883). On svrstava Lajbnica među racionaliste (A854/B882), a Loka i Hjuma među empiriste (A854/B882), čime ispoljava tendenciju klasifikovanja mislilaca ranog modernog perioda u dva tabora. Dalje, on interpretira neke od Lajbnicovih, Lokovih i Hjumovih ideja u svetlu epistemoloških pozicija koje im pripisuje.<sup>6</sup> Takođe, postoje naznake da Kant još neke filozofe ovog perioda posmatra u svetlu distinkcije empirizam-racionalizam. Ovde se misli na Kruciusa (Christian August Crusius), koga Kant povezuje sa Platonom i Lajbnicom (*Metaphysik Mrongovius* 29: 761) i na Montenja (Michel de Montaigne) i Hačesona (Francis Hutcheson), koje implicitno određuje kao moralne empiriste (vidi: KpV 5:40, 5:70-71 i Vanzo 2013: 61). Kant je često isticao razlike između suprotstavljenih filozofskih doktrina, nakon čega bi nudio rešenje sukoba unutar svoje kritičke filozofije. Ovo se najbolje može videti u antinomijama čistoga uma, gde je naglašen kontrast između Njutnove dinamike i Lajbnicove monadologije, kao i između Platonove i Epikurove pozicije, odnosno dogmatskog racionalizma i dogmatskog empirizma (A472/B500).<sup>7</sup>

Uprkos svemu gorenavedenom, Kantov tekst značajno odstupa od standardne teorije. Prvo, u *Kritici čistog uma* Kant razmatra odnos između empirizma i racionalizma na svega dva mesta: u odeljku posvećenom interesu uma u antinomijском sukobu (A462/B490-A476/B514) i na samom kraju knjige (A852/880-A856/884). Drugo, ne samo da je njegovo obrađivanje ove tematike vrlo kratko, nego je i terminologija

5 Razmatranje Ridovog i Hegelovog uticaja na nastanak standardnog narativa ostavljamo za neko naredno istraživanje.

6 Ovde se misli na Lajbnicovo stanovište o poreklu ideja, Lokov dokaz božijeg postojanja, Hjumov prikaz porekla pojma uzročnosti i Hjumovu filozofiju matematike (vidi: *KpV* 5:13 i Vanzo 2013: 67).

7 Više o sukobima izraženim u antinomijama, posebno u trećoj antinomiji, pogledati u Milica Smajević, „Može li se odbraniti transcendentna sloboda?“, *Theoria* 62 (3), 39-52, 2019.

koju koristi promenljiva (Sperber 2015: 118). On ne upotrebljava samo izraze „empirizam“ i „racionalizam“, nego i termine kao što su „noologizam“, „dogmatizam“, „senzualisti“ i „intelektualisti“ (A854/B882). Treće, on nudi različite definicije ovih termina koje, iako usko povezane, ipak nisu identične (A462/B490-A476/B514 i A852/880-A856/884). Vanzo tvrdi da u Kantovim delima iz kritičkog perioda možemo naći čak tri različita određenja empirizma koja on naziva umereni, neumereni i istorijski empirizam (Vanzo 2013: 56). Četvrto, Kant nigde ne pruža detaljan prikaz razvoja racionalizma (Vanzo 2016: 260). Ova zapažanja ukazuju na to da Kanta nije ispravno okarakterisati kao mislioca koji je odgovoran za formiranje standardnog narativa rane moderne filozofije i koji je pukom sintezom stavova svojih prethodnika izgradio doktrinu transcendentalnog idealizma. Njegova misao je više bila usmerena na prevazilaženje i rešavanje tradicionalnih filozofskih problema, a daleko manje na pružanje klasifikacije učenja njegovih prethodnika i stvaranje jasne linije između racionalističke i empirističke struje mišljenja.

U prilog ovoj tvrdnji treba navesti i važnu činjenicu da Kant mnoge istaknute mislioce modernog perioda ne svrstava ni u grupu empirista, ni u grupu racionalista. On u svojim delima pominje autore poput Barklija, Gasendija i Bekona, ali i autore kao što su Dekart i Malbranš, i to bez pripisivanja oznaka „racionalizam“ ili „empirizam“ (vidi: A752/B780, KU 5:308, RGV 6:74, A 7:223). Budući da u svojim tekstovima jasno određuje samo Lajbnica, Loka i Hjuma, prvog kao racionalistu, a drugu dvojicu kao empiriste, zaključujemo da je veoma neplauzibilno tvrditi da je Kant odgovoran za nastanak i razvoj klasifikatorske tendencije, koja čini jedan od glavnih elemenata standardnog narativa.

Kada je reč o epistemološkoj tendenciji, već smo istakli da Kant interpretira neke od Lajbnicovih, Lokovih i Hjumovih ideja u svetlu epistemoloških pozicija koje im pripisuje. Međutim, on ostale filozofe ranog modernog perioda ne tumači u skladu sa standardnom teorijom. Iako na nekoliko mesta pominje Dekartovu verziju ontološkog argumenta za postojanje Boga kao primer racionalističke argumentacije (vidi: A347/B405), on nikada ne grupiše Dekarta i Spinozu među racionaliste, niti ih suprotstavlja Lokovom ili Hjumovom empirizmu (Vanzo 2013: 68). Čini se da je podela na tri glavne faze u istoriji metafizike – dogmatizam, skepticizam i kriticizam (vidi: A855/B883) – daleko važnija za njegovu filozofiju od razlike između racionalizma i empirizma. Pošto je Kant prikazao razvoj samo nekih, ali ne svih, filozofskih učenja ranog modernog perioda iz perspektive distinkcije između racionalizma i empirizma, zaključujemo da on nije tvorac epistemološke tendencije, koja predstavlja drugi ključni element standardnog narativa.

## **Zaključna razmatranja**

Glavni cilj ovog teksta bio je da pokaže da standardni narativ predstavlja jedan nepotpun i neadekvatan način tumačenja rane moderne filozofije. Iako je tačno da u sedamnaestom i osamnaestom veku možemo razlikovati mislioce koji baziraju svoja učenja na iskustvu i čulnom opažanju od onih koji se primarno oslanjaju na matematički model rezonovanja i deduktivno zaključivanje, videli smo da ovo nije dovoljno za pravljenje oštre razlike između empirističke i racionalističke struje mišljenja. To ne znači da ova distinkcija nema nikakav filozofski značaj i da nije važna za razumevanje razvoja rane moderne misli. Ona može da bude koristan pokazatelj glavnih pravaca širenja filozofije u navedenom periodu, ali ne i stub tumačenja i prenošenja istorije filozofije budućim generacijama.

Umesto postojeće teorije, Luis Loeb predlaže alternativnu prema kojoj su Dekart, Spinoza, Malbranš, Barkli i Lajbnic glavni predstavnici takozvane „kontinentalne metafizike“ (Loeb 1981: 14). Loeb nudi razrađen prikaz predložene teorije (vidi: Loeb 1981: 320-365), dok kao glavni razlog za svrstavanje pomenutih autora u istu školu mišljenja navodi njihovu spremnost da negiraju postojanje kauzalne veze između određenih vrsta entiteta (Loeb 1981: 17). Iako i ova teorija nesumnjivo ima svoje nedostatke, ona nam pokazuje da se u cilju razumevanja rane moderne filozofije mogu koristiti različiti kriterijumi klasifikacije, a ne samo onaj koji je deo standardnog narativa. Premda Loeb pruža neke vrlo značajne uvide, u ovom radu nismo analizirali njegovu teoriju i nećemo tvrditi da je ona superiornija od standardne. Namera je bila da se čitaocu skrene pažnja na to da jedan obuhvatan i precizan prikaz rane moderne filozofije treba da sadrži detaljnu i nepristrasnu analizu značajnih filozofa ovog perioda, kao i njihovih međusobnih odnosa, uticaja, sličnosti i kritika. Kako standardni narativ ne sadrži sve navedene elemente, zaključujemo da je neophodno radikalno ga izmeniti i dopuniti kako bi što vernije prikazao ovaj izuzetno značajan period u zapadnoj filozofiji. Neke smernice za sprovođenje potrebnih izmena ponuđene su u ovom radu.

Drugi, znatno kraći deo ovog teksta bio je posvećen utvrđivanju Kantove odgovornosti za stvaranje i širenje standardne teorije. Iako smo videli da u njegovim tekstovima postoje elementi standardnog narativa, analizom njegovih dela ustanovili smo da on ne ispoljava ni epistemološku ni klasifikatorsku tendenciju, koje predstavljaju glavne činioce standardne teorije. Ipak, moguće je da se standardni narativ zasniva na Kantovim historiografskim skicama, koje je korigovao Karl Rejnold (Karl Reinhold), a koje su u svojim prikazima rane moderne filozofije objavili Kantovi istoričari Teneman (Wilhelm Gottlieb (Tennemann) i Bule (Johann Gottlieb Buhle). Ispitivanje ove mogućnosti ostavljamo za neku narednu studiju (vidi: Vanzo 2016: 263-269).

Milica Smajević Roljić  
Odeljenje za filozofiju  
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

## Literatura

- Bracken, Harry (1974). *Berkeley* (London: Palgrave Macmillan).
- Dekart, Rene (1997). *Pravila za usmjeravanje duha* (Podgorica: Oktoih).
- Haakonssen, Knud (2006). „The History of Eighteenth-Century Philosophy: History or Philosophy?“, in K. Haakonssen (ed.), *The Cambridge History of Eighteenth-Century Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press): 3-25.
- Haakonssen, Knud (2004). „The Idea of Early Modern Philosophy“, in J.B. Schneewind (ed.), *Teaching New Histories of Philosophy* (Princeton: University Center for Human Values): 99-121.
- Hjum, Dejvid (1988). *Istraživanje o ljudskom razumu* (Zagreb: Naprijed).
- Hjum, Dejvid (1983). *Rasprava o ljudskoj prirodi* (Sarajevo: Veselin Masleša).
- Hobs, Tomas (1991). *Levijatan ili materija, oblik i vlast države crkvene i građanske* (Niš: Gradina).
- Kant, Immanuel (2013). *Gesammelte Schriften, Akademieausgabe, Bd. I-XXIX*, Berlin.
- Koplston, Frederik (1995). *Istorija filozofije Od Dekarta do Lajbnica* (Beograd: BIGZ).
- Loeb, Louis (1981). *From Descartes to Hume Continental Metaphysics and the Development of Modern Philosophy* (Ithaca and London: Cornell University Press).
- Lok, Džon (1962). *Ogled o ljudskom razumu* (Beograd: Kultura).
- LoLordo, Antonia (2007). *Pierre Gassendi and the Birth of the Early Modern Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Luce, A.A. (1934). *Berkeley and Malebranche: A Study in the Origins of Berkeley's Thought* (Oxford: Oxford University Press).
- Norton, David Fate (1981). „The Myth of British Empiricism“, *History of European Ideas* 1: 331-44.
- Russell, Bertrand (1945). *A History of Western Philosophy* (New York: Simon and Schuster).
- Popkin, Richard (1967). „Gassendi, Pierre“, in Paul Edwards (ed.), *The Encyclopedia of Philosophy* (New York: The Macmillan Co. & The Free Press): 269-73.
- Popkin, Richard (1964). „So, Hume Did Read Berkeley“, *Journal of Philosophy* 61: 773-778.
- Popkin, Richard (1959). „Did Hume Ever Read Berkeley?“, *Journal of Philosophy* 56: 533-545.
- Smajević, Milica (2019). „Može li se odbraniti transcendentna sloboda?“, *Theoria* 62 (3): 39-52.
- Smajević, Milica (2014). „Od shvatanja moralnosti kao poslušnosti ka shvatanju moralnosti kao samoupravljanja“, u D. Simeunović i M. Đorić (ur.), *Radoslav Ratković, Život i delo: međunarodni tematski zbornik* (Beograd: Udruženje Nauka i društvo Srbije, Fondacija Heinrich Böll Stiftung): 466-483.
- Sperber, Peter (2015). „Empiricism and Rationalism: The Failure of Kant's Synthesis and its Consequences for German philosophy around 1800“, *Kant Yearbook* 7: 115-138.
- Vanzo, Alberto (2016). „Empiricism and Rationalism in Nineteenth-Century Histories of Philosophy“, *Journal of the History of Ideas* 77 (2): 253-282.
- Vanzo, Alberto (2013). „Kant on Empiricism and Rationalism“, *History of Philosophy Quarterly* 30 (1): 53-74.

Milica Smajević Roljić

**The Standard Narrative of Early Modern Philosophy:  
The Main Flaws and Kant's Influence**  
*(Summary)*

During the twentieth century, a standard narrative of early modern philosophy was established in the English-speaking world, according to which all authors of this period were divided into two schools of thought: rationalist and empiricist. The main goal set in this text is to examine the central features of this narrative to show its incompleteness and inadequacy in presenting the relations that existed between the figures of the seventeenth and eighteenth centuries. We will see that convincing critiques of this theory have been made in the last few decades, which point out its main flaws. The second goal of this paper is to show, by analyzing the texts of Immanuel Kant, that he is not responsible for the creation and dissemination of this narrative, although in the secondary literature the opposite is often claimed.

KEYWORDS: standard theory, empiricism, rationalism, epistemology, history of philosophy.